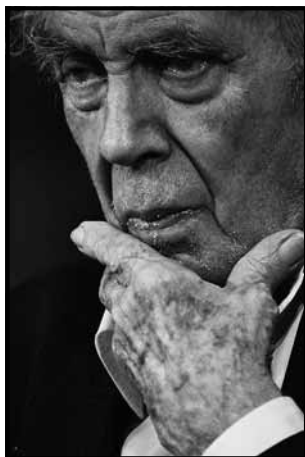

Idő, idő, örök finis

Hubay Miklós 1918–2011

Fotó: Hegedűs János

A Látóhatár című egykori tallózó irodalmi lap szerkesztőségében köszöntöttük 1988 áprilisában, hetvenedik születésnapján Hubay Miklóst mint a szerkesztőbizottság alapító tagját és korelnökét. Nem különösebben értékes, de szép színvilágú, bekeretezett nyomatot nyújtottunk át neki – egy commedia dell’arte jelenet ábrázolását –, drámaírói hivatására célozva, és egy üveg jófajta vörösbort, tudva, hogy esti teendői, foglalatosságai és előzetesen még olvasmányokat követelő kései elalvása között szívesen izgatja-csillapítja magát egy-két pohár vörössel. Néhány köszönő szót ejtve vette át az ajándékokat, s mindjárt a sorozatos ünneplések, laudálások hiábavalóságát említette maliciózan: egyik követi a másikat. *Köszönöm szépen – mondta –, de nincs időm rá. Hetvenéves vagyok, és még rengeteg a tervem.* Erre nem volt mit felelnünk,

de titkon szinte valamennyien azt gondoltuk: Hubay fiziológiai, lelki óraművébe magas, sőt matuzsálemi életkor van kódolva, nemhiába töpreng annyit Szophoklész, Michelangelo, Freud és más művész- és tudospátriárkák munkásságáról. S tudtuk, de ezt sem mondtuk: régen rászolgált a Kossuth-díjra, nevét azonban évről évre hiába keressük a díjazottak listáján. Megilleti őt. Hetvenedik születésnapja évében, érezhető csalódására, nem kapta meg (április 3-án született, akkoriban még április 4-én történt a díj átadása). Hetvenötödik születésnapja évében sem. Csak 1994-ben, közel a nyolcvanhoz.

A palack még ott helyben megszabadult dugójától, egyéb italt, harapnivalót is kínált a Molnár utcai kis bérelt lakás-szerkesztőség asztala, s mert Hubay sohasem a szüksézsavúságáról volt ismert, hamarosan megeredt a nyelve, és szokott szuggesztív stílusában ontotta ránk az általa akkor sűrűn járt-szelt Európa – elsősorban persze Itália – rögvést élvezetes mikrokommentárokkal körített társadalmi és művészeti híreit, legfrissebb könyvélményeinek örömeit, a felmerülő témákhoz fűzött ragyogó széljegyzeteit. Szerkesztőségi üléseink máskor is így zajlottak. Az előválogató munkát mindenki gondosan végezte, a készülő lapszám viszonylag gyorsan összeállt – s aztán körülvettük Hubay „katedróját”, hogy csapongó, ám sosem szétszórt literátus asszociációinak, reflexióinak színességébe és tartalmasságába feledkezzünk.

Hubay Miklós akkor is megküldte javaslatait értekezleteinkre, ha egyetemi tanárként hosszasan Firenzében időzött, szeretett olasz diákjai körében. Fáradhatatlan, lenyűgözően művelt, impulzív és elkötelezett irodalom-misszionárius volt, s ugyanilyen lankadatlan olvasó. Akiket a kortárs magyar irodalomból a leg többre becsült, a legőszintebben szeretett, azon szerzőknek az alkotásait

minél gyakrabban szerette a folyóiratban viszontlátni, s ennek érdekében szenvedélyesen, nyomdakészen érvelt. Így hosszú időn át tőle kaptuk a legpontosabb röntgenképeket az idősödő Illyés Gyula kései műveiről és Németh László írói stratégiájának összetevőiről, ő tárta fel az elemző figyelem és szeretet bozótkezésével a legburjánzóbb Juhász Ferenc-rejtelmeket, nagyra becsülte a ma már ritkábban emlegetett Vészi Endre líráját és prózáját is. A pályakezdőket, fiatalokat ugyancsak töretlen érdeklődéssel olvasta és jegyzetelte. Ha saját műveinek újraközlése merült – vagy épp nem merült – fel a Látóhatárnál, szándékunkat, illetve döntésünket semmilyen módon nem katalizálta, de mindnyájan láthattuk arckifejezésén: a legkisebb dicséret is melengette, az óvatos bírálat is megrázta. Kivételesen impulzív egyéniségének rezdüléseit a diplomatikusan regulázott magas intelligencia szabályozta, mégsem tagadhatta volna, mennyire szenzibilis, azonnal reagáló alkat. Nem is tagadta.

Időérzéke a rövid távú események alkalmával sokszor megrézfálta. Ha belefedkezett felszólalásába, hozzászólásába, nem számolta a perceket, akkor sem, ha előzőleg erősen fogadta a kimért keret betartását. E sorok írója iránt négy évtizeden keresztül mutatott megtisztelő baráti érdeklődést – ennek okaira még visszatérek –, azonban két ízben is éktelen haragra gerjedt, amiért botcsinálta ceremóniamesterként óvatos-udvariasan arra kértem, a tervezett idő kétszeresének elteltével immár zárja le egy-egy nyilvános szereplését. A kettő egyike Ferenczy Béni nevezetes Petőfi-szobrának a Petőfi Irodalmi Múzeum kertjében történt ünnepélyes felállítása volt. Borús vasárnap délben, a fenyegető esőfellegekkel mit sem törődve a szónoknak felkért Hubay az általa olyannyira szeretett szobrászművészről, Petőfi (és a Petőfi-szobor) olaszországi hatásáról, az irodalom, a művészetek létfontosságáról beszélhetett, s nem kétséges, lett volna még magvas gondolata, egész délutánra, egész hétre is elegendő, de féltő: akkor sosem avatják fel a szobrot. Indulatosan kérte ki magának a nagyszámú hallgatóság előtt, hogy mondat közepén kell pontot tennie szinte még el sem kezdett beszédére. Másnap hosszú telefonbeszélgetésben kötöttünk békét.

Téved, aki mindebben egy idősebb korára bőbeszédűvé lett író gyengéjét látja. Hubay az emlékezők szerint fiatalságában is hasonlóan dinamikus, extenzív társalgó, vitázó, előadó volt. Sokszor felfakadt belőle az önjellemzés, önminősítés: élőbeszéde véletlenszerűen tör ki és árad szét, mert sorsa, hosszú élete megtagadta tőle az érdemi megszólalás valóban adekvát alkalmait. Úgy érezte – részben indokoltan, részben alighanem indokolatlanul –, hogy sem drámaíróként, sem szépíró-pedagógusként, sem az irodalmi közélet egyik szereplőjeként nem kapta meg Magyarországon azt a szószéket, amelyről folyamatosan messzire hangozhatott volna igéje. Ennek példaként keserűen tartotta számon – sokszor megírta, elmondta –, hogy kevéssel 1956 után (még innen negyvenedik életévén) ugyanazon a napon kellett felállnia a Nemzeti Színház dramaturgi székéből, valamint elhagynia színművészeti főiskolai pulpitusát. S ennek az inkább mardosó, mintsem sértett beléfojtottság-érzésnek bizonyosságaként hangoztatta: jószerivel mindig minden színház csupán egyetlen színművét mutatja be, s következőt nem rendel, nem tervez. Ez az állítás nem teljesen felel meg a teatrográfiai valóságnak, még a Hubayt 1942-ben, huszonnégy éves korában a *Hősök nélkül* elindító Nemzeti Színház esetében sem, de nem valamiféle üldözési mánia tévképzete. Valóban sok színház sok

évadának műsortervéből hullott ki megrendelt, tervbe vett Hubay-darabok premierje. *Úgy jártam a drámaírói életművemmel, mint a lakásommal: túlméreteztem* – mondogatta a saját ítélete alapján (azaz nem a kritikai közvélekedésre reflektálva, mely szerint hihetetlen dramatikus anyagbősége és par excellence drámaíró volta miatt még az egyfelvonásosai is zsúfoltak).

Életmű és lakás egyszer majdnem összetalálkozott – színházként. Hubay (főleg Ruttikai Éva biztatására) valamikor a nyolcvanas évek elején-közepén József Attila utca 1. szám alatti otthonának dobogós, félköríves-fülkés „színpadban” záródó nagyszobáját színházként szerette volna működtetni (s ennek, ha kilencvenkilencnél több nézőt esténként nem fogad, talán nem is lett volna bürokratikus akadály). Az ötlet mégsem jutott el a megvalósításig. Aligha azért, mert a bútorkincsekkel, könyvekkel, relikviákkal zsúfolt lakást radikálisan át kellett volna alakítani az akár minimális technikai megfeleléshez is. Márpedig erre sem nyílt sok esély. Amikor később a nyolcvanadik életéve körül járó Hubay Miklóssal egyórás televíziós portréfilmet készíthettem, e lakás ideális díszlet volt a felvételhez, csak épp öten-hatan is alig fértünk el benne, a kamerákat a különféle kultúrahalmazok és objektumok – könyvhegyek, szobrok, karszékek – között tologatva. A házigazda értékei féltéséről nem tett tanúbizonyosságot, inkább elmesélte-színezte egyik-másiknak a történetét, amikor be-bejött a konyhából. Előkészületeink alatt ugyanis olyan finomságokat, gyümölcsöket varázsolt elénk (némi segítséggel), amelyek a hideg évszakban igazi csemegének számítottak.

Hubay nagy időtávokban gondolkodott, jól tudván: az időt nem lehet túlméretezni, hiszen megfoghatatlan kiterjedését nem is magunk méretezzük, legfeljebb bizonyos fokig, erőnk szerint felelünk érte. Korokat, irodalmakat, érákat, *monádokat* egészükben látott, a számára kezes idő- és értékfogalmakat maga konstruálta. „A Nobel-díj – amelynek egyik követelménye az egy életen át tanúsított következetesség az írói hitvallásban – Balassi Bálint óta kijárt volna a magyar költőknek” – írta, Székely János verseiről szólva. Anakronizmus? Visszadatálni évszázadokkal az 1901 óta átadott legmagasabb elismerést? Igen. Ahogy *Színház a Cethal hátán* című drámájába, a felhangzó zsoldárfordítás kísérő instrukciójába beleszötte: „...a figyelmes olvasó is megdermedhet ekkora anakronizmus hallatán. Mert hogy is énekelhetnék a zsoldárt Oláh Miklós küszöbén Szenci Molnár Albert fordításában, amikor a fordító még meg se született? Hogy hogy énekelhetik akkor mégis? Úgy, hogy ez a legszebb fordítás. Azért.” Az anakronisztikus asszociativitás a szellem értékkereső szárnyalásaként dramaturgiájának időviszonylataiban, idézetstruktúráiban is sűrűn mutatkozik. A drámaíró Hubay a nagy összekapcsolások és hirtelen felismertetések híve volt. Ritkán emlegették drámaköltői erényeként a modernséget (a történeti kiindulású szituáció-érzékenységet, a lélektani merészséget, a nagyvonalú figuraformálást, a nyelvi választékosságot, az atmoszférává párolt műveltséget annál inkább), holott a Hubay-dramák *ideje* jellegzetesen modern idő. Már csak annak okán is, hogy szerinte az I. világborút nem szükséges sorzámmal jelölni: kitörése óta „folyamatos világháború” zajlik. Teóriáját a terrorizmus, a délszláv háború és az agresszív iszlám térnyerési kísérletek révén is igazolva látta. A „világvégzenét” hallotta ki a legutóbbi évszázad (mintegy a saját életideje) történelmi kulisszái mögül.

Az időmetszetek közül a finis, az utolsó lehetőség, a búcsú foglalkoztatta leginkább, már alkotói delelőjén is. Az egyének a létezéshez való, örökösen diszharmonikus – „búcsúzó” – viszonyulása, az elmúlás legyőzésének illuzórikus-költői reménye, a kulturális javak alászállásának elsötétülő gyász kultúrája (kései éveiben: a nyelvvesztés, a nyelvi autonómia felszámolódása), az egyéni és közösségi alkony morálja. *Finish* címmel színművet is írt, de korántsem ez az egyetlen világvégdrámája. *Finis* című naplójegyzetében emberi-művészi példákat keresett saját öregsége méltó megállásához: „Hogy lobogott Vas István géniusza egy hosszú életem át! S ő egyre feljebb csavarta e lángot. Utolsó évtizedében évenként, félévenként kaptam tőle új könyvet. Illés Banditól is. Vészitől is. // S milyen nagyszerű könyveket! Most látom csak, hogy újraolvasom őket. // Micsoda finist vágta ki!” Hubay, bár szeme világának erős romlása felolvasót rendelt mellé kései éveiben, s az írás is nehézzé vált számára, nyolcvan, nyolcvanöt fölött is fáradhatatlanul járta a színházakat, írta, rendezgette, publikálta jegyzeteit (két vezérlő csillaga Madách Imre és *Az ember tragédiája*, valamint Ady Endre lírája volt. Mindkét oeuvre-ből majdhogynem az összes sort kívülről tudta és argumentumként sűrűn be is vetette), új darabokat nyújtott át az érdeklődő társulatoknak, és régóta húzódó két-három terve beteljesítésével biztatta barátait. (Ezenközben drámai műveinek 2004-ben indított összkiadása – a magyar kultúra szégyenére – három-négy esztendő múltán, anyagi források híján, elakadt. Az elaborátum, amelyben e hatalmas sorozat építkezését rögzítette, eredeti kéziratos formájában a birtokomban van. Persze mire a vállalkozás előrehaladt, egyik előszó-változat, nyilatkozat-variáns sem volt már egészen érvényes: Hubay, mint mindig, módosításokra, kiegészítésekre, javításokra készült.)

2010 márciusában az Eötvös-kollégiumban került sor a *Két kuruc beszélget* című, Csillaghy András és Hubay Miklós száznál oldalnyi dialógusát tartalmazó könyv bemutatására. A Napkút Kiadó *Beszélgetők könyvei* sorozatának harmadik kötete iránt számos kollégista mellett sok író- és művésztárs, barát, tisztelő is őszinte érdeklődést mutatott. Az esemény előtt nekem, a nem minden izgalom nélkül készülődő moderátornak a saját betűit már alig látó Hubay Miklós az előzéklaphoz közel hajolva így dedikálta a kiadványt: „Tarján Tamásnak, megindultan emlékezve a 30-as, 40-es évekre, amikor mindent akartunk – egy boldogabb Magyarországot, s a háború után egy má[sikat?]. Szeretettel: H. Miklós”. A kék rosttollal rótt nagy – nem mindenütt világosan kivehető – betűk kissé átfutnak a lapszélén a belső borítólapra. Az író szinte nevének leírása után azonnal ráébredt: összevett engem apámmal (és – még inkább – Bor Ambrus szerzői néven ismert prózaíróvá, műfordítóvá lett apai nagybátyámmal). Apám és öccse a fiatal Hubay baráti köréhez tartozott, bár nem egyazon irányú stúdiumokat folytattak. E ténytet korábban fél délelőttre rúgó telefonálás során tisztáztuk – meglepett ugyanis, hogy Hubay Miklós a felesége halálát rögzítő naplójegyzetében a szomorú ténnyel egyugyanazon mondatban apám és nagybátyám neve is felbukkant a hirtelen idő- és sorskapcsolás által, s ennek mélyebb okairól szerettem volna hallani szavait. Olyan emlékeit is feltárta, amelyeket családtörténeti új adalékként köszönhettem meg. (S mellékösvényeken újra meg újra Nagy Lajos íróhoz jutottunk: örült, hogy 1980-ban kismonográfiát írtam arról a „kérlelhetetlen igazmondóról”,

akiról ő emlékezést, drámatöredéket, széljegyzeteket. A „szürke”, alulértékelt Nagy Lajosért mindig kész volt síkra szállni. De – mennyire más bolygó! – a ráparancsolt csöndjéből a méltó elismertségbe jutó Weöres Sándorért ugyanígy. Szívesen elmélkedett azon szerzőkről, akiket szerinte nem, nem eléggé [vagy félre-] értettek. Tehát: a sorstársairól.)

A *Két kuruc beszélget* tartalmaz, meghittén sikerült könyvbemutatóján is történt egy villanásnyi síkváltás az 1940-es évek közepe és a 2010-es jelen között. A hallgatóság épp csak észlelte az időparadoxont: Hubay mosolyogva és emlékezetét korholva azonnal javította magát. A diák- és íróközönség értette: nem egy hanyatló elme iránt kell tapintatos megbocsátást tanúsítania, hanem a kilencvenkét éves korban már nem mindig katonásan szolgáló memória kapcsolatteremtő-értelmező, *teremtő* ugrásával van dolga. A múlt és a jelen egymásba íródott. Hubay a szemünk láttára, fülünk hallatára idősíkváltó drámát rögtönzött a pillanatnyi időütközésből.

Drámának látta a világot, drámában látta a világot. Minden drámává lett a szemében, és színházzá lett minden. A dráma színházában a színház drámáját játszotta egy hosszú életút két és fél emberöltőnyi írói működése során. „Színház lesz a csűr, az iskolaterem, a palotaudvar, a vásártér. Európában az utóbbi években megtízszereződött a drámai művek és a színházi produkciók száma... Minden színház! Minden színház!” – hangzott el XVI. századi szájból, a XX. század közepe után kevéssel keletkezett *Cethal*-drámában. Hubay drámaként élte meg egyes drámáinak drámai sorsát, például egyik legjelentékenyebb művének, a *Búcsú a csodáktól* címűnek a bemutatatlan visszhangtalanságát. Az emésztő érdeklődéssel vizsgált nemzedéki konfliktust bizonyára ebben ragadta meg a legautentikusabban. A kilencvenéves Szophoklész, a fia, az unokája, egymáshoz és a hanyatló főistenhez, Zeuszhoz láncolva: hatalmas képlet a darabban. „Meg kell tanulnunk emberiségben gondolkodni, különben meghalunk” – mondatta ki Hubay egyik hősével, Alkibiadesszel. Hiit-e ennek lehetőségében a nagy életpálya (a mihamarabb monográfiát kérő élet és pálya) után, kilencvennegyedik évében eltávozott Hubay Miklós? Nem válaszolhatunk mással, mint ő – Sinkovits Imrét, a színészt megszólító pokolgépes víziódrámájának (*Te Imre, itt valami ketyeg*) alcímével: *Credo quia absurdum*.

Tarján Tamás

